

El «Descartes» de Zubiri

Joan Albert VICENS
Universitat Ramon Llull. Facultat de Filosofia
Grup de Recerca Filosofia i Cultura

RESUM: Zubiri va dedicar a Descartes alguns escrits breus i multitud de passatges dels seus llibres principals. Al llarg de la seva obra, el pensador basc justifica el paper crucial de la filosofia cartesiana en la història del pensament i l'analitza críticament. Després de situar Descartes en l'horitzó cristià de la nihilitat, en el context del postnominalisme i en l'alba de la modernitat, Zubiri examina els conceptes cartesianes de filosofia, essència, veritat o intel·lecció i els critica des de la seva pròpia concepció de la realitat i de la intel·ligència. Però, al costat d'aquesta visió crítica, hi trobem quelcom més decisiu: Zubiri assumeix a la seva manera, refent-lo, el projecte cartesià de depuració de prejudicis i de reconstrucció de la filosofia des d'una veritat primera perfectament accessible a tothom.

PARAULES CLAU: filosofia espanyola, Descartes, Zubiri.

Zubiri es refereix sovint a Descartes en els seus llibres i analitza i valora críticament les seves doctrines.¹ Li dedica monogràficament el treball «Res cogitans»,² presentat al Congrés Internacional de Filosofia del 1937, a París; la «Introducció» a l'edició castellana de la correspondència amb Elisabet de Bohèmia i Cristina de Suècia, publicada el 1944,³ i tot un capítol del curs del 1969 *Los problemas fundamentales de la metafísica occidental*.⁴ En la seva etapa de catedràtic, Descartes va ocupar un lloc important en els seus cursos i seminaris d'història de la filosofia.⁵

1. Aristòtil, Descartes, Kant i Husserl són, de ben segur, els filòsofs més citats per Zubiri.

2. Xavier ZUBIRI, «Res cogitans», a *Sobre el problema de la filosofia y otros escritos* (1932-1944), Madrid, Alianza, Fundación X. Zubiri, 2002, p. 337-345 (original francès) i p. 291-299 (traducció castellana de G. Marquínez).

3. Xavier ZUBIRI, «Descartes», a *Naturaleza, Historia, Dios*, Madrid, Alianza, Fundación X. Zubiri, 1987, p.163-169.

4. Xavier ZUBIRI, *Los problemas fundamentales de la metafísica occidental*, Madrid, Alianza, Fundación X. Zubiri, 1994, p. 123-150.

5. A falta d'un estudi exhaustiu de la documentació inèdita de Zubiri, sabem que a l'arxiu de Xavier Zubiri es conserven un text de setze fulls amb el títol «Descartes» (1927) i un curs de quatre lliçons amb el

En aquest conjunt de referències de Zubiri a Descartes, trobem tres tipus de consideracions. Primerament, les dirigides a establir la situació i el paper de l'autor del *Discurs del mètode* en la història del pensament occidental; en segon lloc, l'explicació i la interpretació dels seus principals conceptes; finalment, una valoració crítica d'aquests conceptes justificada amb les propostes alternatives del mateix Zubiri. Com acostuma a passar quan un gran pensador examina la filosofia d'un altre, no importa tant l'exactitud de les seves anàlisis textuals i de les seves crítiques com el fet que aquestes ens ajuden a entendre les diferències existents entre les seves respectives opcions filosòfiques.

El «Descartes» que es perfila en les anàlisis zubirianes podria ser caracteritzat a partir de les afirmacions següents, que després explicarem breument:

1) La filosofia de Descartes es mou en l'horitzó cristià de la nihilitat en la seva versió postnominalista. És una filosofia que vol discórrer al marge de la teologia, però que pressuposa determinats conceptes teològics.

2) Descartes assumeix acríticament un ideal matemàtic de ciència i una concepció de l'evidència com a claredat i distinció característica de les nocions matemàtiques.

3) Quan proposa el «*cogito ergo sum*» com l'evidència de les evidències, Descartes rellisca sobre la realitat del pensament i no té en compte la seva intrínseca obertura a la realitat.

4) En la filosofia cartesiana es produeix una «verificació de la realitat» que comporta la primacia del *verum* respecte de l'ens en l'ordre transcendental, l'escissió de l'evidència respecte de la realitat, i de l'essència, entesa com a «concepte objectiu», en relació amb la cosa real.

1. DESCARTES EN L'«HORITZÓ DE LA NIHILITAT»

El pressupòsit fonamental de la filosofia cartesiana és, segons Zubiri, l'horitzó de la nihilitat, i aquest horitzó en la forma que adopta en el temps del postnominalisme, a finals del segle XVI.

Anomenem «horitzó» l'àmbit de familiaritat en què l'home es relaciona amb les coses i les entén. Passant desapercebut, l'horitzó delimita les coses que podem veure i la visió que en tenim, per això diem que no és el marc neutre en què les coses apareixen, sinó un principi que qualifica internament tot allò que hi apareix.⁶

títol «Introducció a la filosofia: Descartes» (curs 1934-1935). Zubiri tractava àmpliament de Descartes en els seus cursos d'història de la filosofia, particularment quan explicava història de la filosofia moderna, i també en els d'introducció a la filosofia, que impartia a la Universitat Central de Madrid. G. Marquín Argote va publicar a la revista zubiriana *Realitas*, núm. III-IV, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1979, un article titulat «Una lectura latinoamericana de Descartes» (p. 367-388), en el qual, citant alguns textos zubirians, fa una anàlisi molt ideològica del pensament cartesià, presentant-lo com a essència teòrica de la mentalitat dominant i colonitzadora dels europeus.

6. Xavier ZUBIRI, «Sobre el problema de la filosofia» (1932), a *Sobre el problema...*, p. 26-28.

Ara bé, si l'home pot tenir un tracte familiar amb les coses és perquè es pot sentir estrany a elles i pot estranyar-se també que li resultin tan familiars. Zubiri veu la filosofia com un mode particular d'aquesta estranyesa: l'estranyesa de l'home en relació amb l'horitzó en què tot ho veu, l'estranyesa humana respecte a la totalitat de la realitat.

Zubiri creu que el pensament europeu s'ha mogut, des dels seus inicis grecs fins al segle xx, en dos horitzons: l'horitzó grec de la mobilitat i l'horitzó cristià de la nihilitat. L'horitzó de la filosofia grega és el moviment. Per al grec, la mobilitat és l'«ambient» que tot ho embolcalla i tot ho traspasa, fins i tot l'home. Tot està sotmès a l'inexorable cicle de la generació, el canvi i la caducitat, el naixement i la mort. En aquest context, allò que sorprèn més el filòsof grec és la permanència que aspira a instituir el «logos», la raó.

Amb el cristianisme, s'inaugura l'horitzó de la nihilitat. Les coses són ara *creatures*, Déu les ha creat *ex nihilo* i, per tant, podrien no ser. Per al cristià, allò estrany és que hi hagi ens. Totes les coses lluiten contra el no-res. Aquesta precarietat ontològica és també pròpia de l'home, una altra *creatura* de Déu, però l'ésser humà té, en l'horitzó de la nihilitat, una condició particular: és «imatge de Déu», un ens obert al Creador, i això el distancia radicalment del món. El cristià ja no pot trobar repòs en el món ni en cap bé finit, perquè viu assedegat de la infinitud divina.⁷ El pensador cristià se sent aliè al món, mira cap a Déu, coneix el món des de Déu i cerca Déu.

Doncs bé, la filosofia cartesiana es mouria clarament, segons Zubiri, en aquest horitzó cristià de la creació i de la nihilitat: com per a sant Agustí o sant Tomàs d'Aquino, per a Descartes les coses i l'home són *creatures* que podrien no existir. Traspasat per la mateixa nihilitat que les altres coses, l'esperit humà, tanmateix, s'obre a l'infinit, és «algo intermedio entre la nada y Dios.»⁸

Però el filòsof francès adopta l'horitzó cristià en la versió que n'ofereixen Duns Scot i Ockham. Per a aquests dos pensadors, la llibertat és l'atribut principal de Déu, que és l'autor tant de l'essència com de l'existència de les criatures. Si sant Tomàs sosté que les idees preexisteixen en l'essència divina, Scot pretén que Déu crea les idees a partir de les quals crea després totes les altres coses.⁹ Les essències de les coses estan sotmeses a la llibertat de Déu, el qual hauria pogut establir un ordre ontològic ben diferent del que coneixem. Ara bé, està clar que aquesta concepció voluntarista de Déu compromet la mateixa raó humana: tot allò que la intel·ligència comprèn podria ser d'una altra manera. És cert que la raó concep parcialment les idees divines, però quan ho fa no entén l'estructura absoluta de tota realitat possible, sinó quelcom que hauria pogut ser molt diferent si Déu ho hagués volgut. La necessitat racional és una propietat exclusiva dels conceptes humans. La ment humana queda escindida del *logos*

7. Xavier ZUBIRI, «Sobre el problema de la filosofia» (1932), a *Sobre el problema...*, p. 7.

8. Xavier ZUBIRI, «Sobre el problema de la filosofia» (1932), a *Sobre el problema...*, p. 69-70. Zubiri cita Descartes: *Meditationes de prima philosophia*, IV, AT, VI, p. 54.

9. Xavier ZUBIRI, *Los problemas fundamentales...*, p. 142-144.

diví i la nostra racionalitat passa a ser quelcom «de puertas adentro, puramente humana.»¹⁰ L'única analogia entre l'home i Déu és la llibertat.¹¹

Zubiri sosté que Descartes assumeix la idea escotista d'un Déu libèrrim. De fet, la «vella opinió» de la Primera Meditació es refereix a un «Déu que ho pot tot»¹² i el Déu de les cartes a Mersenne del 1630 és una «potència incomprendible».¹³ Aquest Déu omnipotent no és tan sols una conclusió de la metafísica cartesiana, sinó un dels seus pressupòsits. El qui medita metafísicament el té en compte d'entrada com a objecte de fe i després el justifica i el clarifica racionalment, mostrant que l'omnipotència i l'engany són incompatibles. Zubiri comparteix amb Descartes la tesi que la racionalitat humana no és absoluta, però no la justifica des de cap noció de Déu.

Tot això defineix el context antropològic de la reflexió cartesiana: la soledat radical de l'home sense món i... sense Déu. En aquesta soledat profunda, l'home se sent insegur, vacil·la, dubta, i cerca una seguretat que ja no pot trobar en les coses del món:

Descartes se trouve, pour la première fois dans l'histoire de la pensée humaine, dans une situation tragique et paradoxale: l'esprit n'est pas seulement délié de l'univers (il l'était déjà depuis le commencement de l'ère chrétienne) mais aussi délié de Dieu. Au moment où le nominalisme a réduit la raison à une détermination purement humaine, et où elle n'est plus l'essence de la divinité, à ce moment, l'esprit humain reste délié de Dieu. Seul donc, sans monde et sans Dieu, l'esprit humain commence à se sentir incertain, sans sécurité, au milieu des choses. Et ce que Descartes demandera à la Philosophie c'est justement de retrouver un point d'appui, une sécurité pour l'esprit.¹⁴

La voluntat de seguretat esdevé el motor de la reflexió cartesiana. I allò que la sadolla és el propi jo: sense món i sense Déu, l'home només es té a si mateix.

Aquesta entrada de l'home cartesià en si mateix té qualitats específiques. Altres pensadors d'altres èpoques han centrat també les seves reflexions en el propi esperit, quasi sempre a la recerca del Déu que s'hi manifesta. És el cas de sant Agustí, per exemple. Descartes, en canvi, gira vers el propi esperit en la seva recerca metòdica de seguretat i acaba trobant en el jo pensant el fonament inconcús del saber. Aquest privilegi, el jo no el té, com suposaven altres pensadors, a causa de la seva realitat, pel fet de ser l'ens ubicat per Déu en el centre de la Creació, sinó a causa de la seva evidència i la seva certesa.¹⁵ El món queda inclòs en el subjecte pensant com quelcom sabut

10. Xavier ZUBIRI, «Hegel y el problema metafísico», a *Naturaleza...*, p. 275, i Xavier ZUBIRI, «Res cogitans», p. 338.

11. Xavier ZUBIRI, «Descartes», p. 338.

12. DESCARTES, *Meditationes de prima philosophia*, I, AT, VII, p. 21.

13. Vegeu la carta de Descartes a Mersenne, 6-V-1630, AT, I, p. 148-150. Sobre la doctrina cartesiana de les veritats eternes, vegeu Jaume LLANES i Joan Albert VICENS, «La creació de les veritats eternes en Descartes. Textos i comentaris», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, núm. XII (2001), p. 113-256.

14. Vegeu la nota anterior.

15. Xavier ZUBIRI, «Hegel...», p. 275.

per ell. Zubiri assumeix la tesi orteguiana que la metàfora que caracteritza el pensament modern és la del jo-continent de l'univers. Descartes seria qui iniciaria aquest nou tombant de la filosofia occidental, la «filosofia moderna», que culminaria en Hegel, veritable destí del cartesianisme: si Descartes reconstrueix la filosofia partint de l'esperit que se sap a si mateix, Hegel decideix que res no existeix i res no és conegut sinó com un moment de l'esperit absolut. De Descartes a Hegel, s'acompleix l'impuls que domina la reflexió de l'home escindit del món i de Déu, el qual, patint de soledat i d'inseguretat, assedegat d'infinitud, aspira a expandir infinitament el seu saber, a acollir en la ment l'univers sencer; a ser, ell mateix, infinit.¹⁶

Per això sosté Zubiri que, tot i la seva novetat, la filosofia moderna no abandona l'horitzó cristià de la nihilitat. Creu que només existeix una filosofia posthel·lènica de sant Agustí i Hegel, que es mou en el mateix horitzó de la creació i que tan sols serà superada durant el segle xx, quan Heidegger inauguri la postmodernitat filosòfica. Descartes pot ser considerat el fundador del pensament modern, però aquest és una modalització del pensament cristià en l'etapa del postnominalisme.

2. L'IDEAL CARTESIÀ DE CIÈNCIA ESTRICTA

Enclavat en l'horitzó de la nihilitat, Descartes vol concebre una filosofia que pugui ser anomenada ciència estricta i que mereixi un crèdit que en el seu temps no té de cap manera perquè «no s'hi troba res de què no es disputi i que, per conseqüent, no sigui dubtós.»¹⁷ El pensador francès imagina una «filosofia primera» que dugui a terme en el cim del saber —o en les seves arrels, si adoptem la metàfora cartesiana de l'«arbre de la filosofia»— el model de la ciència més perfecta: la matemàtica. Per a ell, la ciència no és només un cos de veritats sistemàticament organitzat, sinó sobretot una manera de conèixer aquestes veritats: un coneixement tan evident que produeix una certesa incommovable. L'acte bàsic d'aquesta mena de coneixement és l'*intuitus*. «En la medida en que la filosofía no posee este tipo de conocimiento y este método seguro de las demás ciencias —escriu Zubiri, tot explicant el raonament cartesià—, su defecto se convierte en una objeción contra el carácter científico de la filosofía.»¹⁸

Doncs bé, Descartes intentaria corregir aquest defecte de la filosofia: si la ciència es basa en «intuïcions» evidents, això mateix haurà de fer la filosofia; si les ciències empen un mètode que dona bons resultats, la filosofia l'haurà de fer seu...

Hi ha qui negarà que Descartes estableixi aquestes equivalències, perquè en el sistema cartesià la filosofia primera no és una ciència més, sinó el saber que les fonamenta totes i un saber d'una evidència superior.¹⁹

16. Xavier ZUBIRI, «Hegel...», p. 275.

17. DESCARTES, *Discours de la Méthode*, I, AT, VI, p. 8.

18. Xavier ZUBIRI, «Prólogo a la *Historia de la filosofía* de Julián Marías», a *Sobre el problema...*, p. 309.

19. És la tesi clàssica de F. Alquié, que ha tingut en el camp dels estudis cartesians els seus defensors (J. L. Marion, per exemple) i els seus detractors (J. M. Beyssade, per exemple).

Respondrem que és cert que la metafísica conté les primeres veritats que hom pot conèixer per ordre i que, per això, ens proporciona uns coneixements més evidents que els matemàtics, però no deixa de ser un saber que du a terme, en un nivell superior, l'ideal de la ciència matemàtica: intuïció indubtable de les seves nocions fonamentals i construcció deductiva de la resta de coneixements.²⁰

Zubiri creu que Descartes assumeix acríticament aquest model matemàtic de ciència i que ho fa al preu de desconèixer el caràcter propi del saber filosòfic. La filosofia és certament un saber *estricte*, però això no vol dir que consisteixi en un seguit d'evidències apodíctiques: essent un saber rigorós, és un *saber distint* del matemàtic. La filosofia és també un *saber metòdic*, és a dir, llaura el seu propi camí —l'anàlisi dels nostres actes— vers la realitat, però això no vol dir que puguem reproduir en la recerca filosòfica el mètode matemàtic de resolució de problemes que proposa Descartes. La filosofia intenta oferir un *saber accessible* a qualsevol, però no parteix de la inspecció mental d'uns objectes primordials més evidents que els altres. L'objecte de la filosofia no és cap cosa real, fictícia o ideal: «es otra cosa, tan otra que no es cosa»;²¹ no es un objecte separable dels altres, com ho és la *res cogitans* cartesiana, «sino incluido en todos ellos [...] latente bajo todo objeto [...] esencialmente fugitivo», un objecte que es fa fonedís, que fuig de qualsevol mirada clara i distinta, quelcom que només aprehenem mitjançant una reflexió que situa totes les coses en una nova perspectiva capaç d'evidenciar allò que és patent en totes elles, el seu *caràcter* «real»: «Mientras las ciencias investigan cómo son y cómo acontecen las cosas reales, la filosofía investiga qué es ser real.»²²

3. LA DESREALITZACIÓ DEL *COGITO*

Descartes sosté que allò més clar és el «jo-pensant» —«Ego sum, ego existo», «ego sum res cogitans»—, conegut per una intuïció irrevocable. Descartes atribueix al pensament una immediatesa que no tenen les coses pensades: aquest saber immediat és l'autotransparència de la consciència. Entre la multitud d'objectes que intenten arrossegar el nostre judici, tan sols el pensament és absolutament evident, i per això esdevé el punt de partida i el suport de la deducció rigorosa dels altres principis del coneixement humà.

Un cop vist el que fa Descartes, Zubiri ens demana que ens fixem bé en allò que perd pel camí: desitjós de trobar un saber segur, Descartes creu que l'ha descobert en

20. No existeixen per a Descartes dos ordres de veritat o d'evidència que corresponguin, respectivament, a la filosofia i a la resta de les ciències, sinó un únic ordre d'evidències deductivament encadenades: la «*catena scientiarum*». La metafísica no gaudeix d'una evidència d'una naturalesa diferent de la de les altres ciències, però és la ciència *més* evident, perquè el coneixement dels seus objectes antecedeix en l'ordre de les raons el coneixement dels objectes metafísics.

21. Xavier ZUBIRI, «Prólogo...», p. 311.

22. Xavier ZUBIRI, «¿Qué es investigar?», *Ya*, 19-10-1982. (Discurs amb motiu de la concessió del Premi Ramón y Cajal a la Investigació.)

el *cogito*, però perd de vista la *realitat* dels actes de pensament i la *co-actualitat* dels actes d'intel·lecció i les coses intel·ligides.

L'anàlisi zubiriana del «cogito» cartesiana conté quatre objeccions principals:

1) Sosté Zubiri que Descartes, i amb ell tota la filosofia moderna, ha convertit equivocadament el «darse cuenta» en l'essència de la intel·lecció i —segon error— ha substantivat aquest «darse cuenta» postulant «la» consciència com una «super facultad» que executa actes. El jo pensant cartesiana és aquesta consciència substantivada que en el període modern esdevindrà el centre i el «continent» de l'univers.

Però Zubiri nega que la consciència tingui cap substantivitat i la considera simplement el caràcter d'alguns dels nostres actes, els actes conscients, però de cap manera l'essència de la intel·lecció, perquè —diu— només puc ser conscient d'allò que ja «està» «físicament» present: «el darse cuenta es siempre un darse cuenta “de” algo que está presente. [...] La cosa no está presente porque me doy cuenta, sino que me doy cuenta porque está presente.»²³ L'anàlisi zubiriana emfasitza la prioritat formal d'aquest «estar», que és presència física de quelcom real o «de suyo», en relació amb el «darse cuenta».

2) A *Los problemas fundamentales de la metafísica occidental* (1969), Zubiri diu que el contingut de la proposició «cogito ergo sum» és «cogito me cogitare», «penso que penso» i que la formulació més exacta d'aquesta experiència bàsica és «jo *estic* veient que *estic* pensant.» A *Inteligencia y logos* (1982) escriu que la traducció correcta del *cogito* ha de ser «Estoy pensando, luego existo». En els dos casos, el verb «estar» designa l'actualitat del mateix acte de pensar com a quelcom real o «de suyo»: «Lo claro no es que lo que yo hago sea “pensar”, sino que “estoy pensando”.»²⁴

Així, doncs, Descartes opera amb el pensament que s'actualitza en l'«estar» exhibint el seu caràcter real, però es fixa exclusivament en l'evidència de la proposició que l'expressa, «cogito ergo sum», perquè li interessa sobretot enunciar un primer principi clar i distint capaç d'inaugurar la cadena de les ciències. No s'adona que aquesta evidència del *cogito* reposa sobre la realitat del pensament: «La suprema evidencia del *cogito* se funda en la inmediata aprehensión del pensar como un “estar”; esto es, esa suprema evidencia se funda en la realidad. [...] Sólo porque “estoy” aprehendiéndome como pensante en aprehensión primordial de realidad, sólo por eso me veo constreñido por esta aprehensión a enunciar el más evidente de los juicios para Descartes, el *cogito*»;²⁵ «el presunto carácter de certeza [del *cogito*] no queda fundado más que en ese carácter de realidad que tiene el acto intuitivo, no en lo que tiene de intuitivo sino en lo que tiene de real.»²⁶

23. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia y realidad*, Madrid, Alianza, Fundación X. Zubiri, 1980, p. 21, i Xavier ZUBIRI, *Sobre la esencia*, Madrid, Alianza, Fundación X. Zubiri, 1985 (1a ed. 1962), p. 436-437.

24. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia y logos*, Madrid, Alianza, Fundación X. Zubiri, 1982, p. 234.

25. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 235.

26. Xavier ZUBIRI, *Los problemas...*, p. 134.

Descartes no s'ocupa de descriure fidelment l'«experiència interior»²⁷ que possibilita el «cogito ergo sum», sinó que salta precipitadament de la realitat a l'evidència: «Lo primero que Descartes ha descubierto en la inteligencia es justamente que sea *verum* y ha resbalado sobre el momento de la realidad de la propia inteligencia y del propio acto pensante.»²⁸ No ha vist que l'actualitat del pensar com a quelcom real és el fonament de qualsevol proposició ulterior que l'enuncii.

3) Descartes creu que en el *cogito* es fa palesa la immediatesa del pensament contraposada a la mediatesta de les coses, que només compten com a «coses-pensades». Però l'anàlisi dels nostres actes d'intel·lecció no revela cap privilegi dels actes intel·lectius sobre les coses intel·ligides, sinó la seva estricta coactualitat o actualitat comuna. En qualsevol acte intel·lectiu s'actualitza alhora, en un mateix «estar», l'acte mateix *com a real* i la cosa intel·ligida *com a real*: «Mi propio acto de intelección sentiente es un acto real, una realidad. Y esta realidad está actualizada con la realidad de la cosa en la misma actualidad que ésta.»²⁹ La realitat s'actualitza sempre en la intel·lecció i la intel·lecció no és res més que l'actualització del real. En el cas del «penso que penso» hi hauria també un únic «estar» en el qual coincideixen el pensament pensant (jo estic veient...) i el pensament pensat (...que estic pensant).

4) Descartes sosté que el pensament és l'essència de la ment i que aquesta és *notior* que el cos i realment distinta d'ell. Però amb això tan sols ha elaborat un «concepte distintiu» del pensament; ha dit quelcom que distingiria el jo de les coses materials sense adonar-se que el pensament es mou sempre en l'element de la realitat, arrossegat per ella a una afirmació o a una altra, i que l'específic de l'home no és allò que el distingeix de les coses, sinó la manera com en forma part, immers com està en la realitat: «Él es *res cogitans* en el sentido de encontrarse implantado en el ser»;³⁰ el món no és quelcom que s'afegeixi posteriorment a la ment: l'home és essencialment obertura a l'ésser o a la realitat. Descartes ha estat cec per a aquesta dimensió ontològica de l'home, com també ho ha estat per a la dimensió històrica i corporal de la realitat humana.³¹

4. DE L'EVIDÈNCIA A LA REALITAT: LA «VERIFICACIÓ DE L'ENTITAT»

Zubiri explica que Descartes opera amb quatre conceptes de veritat. Per al filòsof francès, en primer lloc, la veritat és *fermesa* enfront de qualsevol dubte; en segon lloc, és manifestació, allò que manifesta una noció clara i distinta, l'*evidència*; en tercer lloc, és un *transcendental*: tota noció, pel fet de ser vertadera, és alguna cosa. Finalment, la veritat que més importa a Descartes és la veritat *transcendent*; és a dir, la

27. Diu Descartes que del pensament i de l'existència en tenim una «consciència o testimoni interior»: vegeu Respostes a les Sisenes Objecions, AT, IX, p. 225; *La recherche de la vérité*, AT, V, p. 523-524.

28. Xavier ZUBIRI, *Los problemas...*, p. 136.

29. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 157.

30. Xavier ZUBIRI, «Res cogitans», p. 340-341.

31. Xavier ZUBIRI, «Res cogitans», p. 343.

coincidència entre els nostres conceptes objectius i la realitat de les coses.³² A justificar aquesta transcendència de la veritat dedica la part essencial de la seva metafísica.

Descartes anomena «evidents» les nocions o coneixements que són objecte d'una «percepció clara i distinta». Les evidències humanes sempre s'expressen mitjançant proposicions o afirmacions. La proposició «cogito ergo sum» és l'evidència de les evidències i reposa sobre la claredat amb què percebem el lligam entre el «pensar» i el «ser».³³

Però Descartes no s'atura aquí, sinó que assegura a continuació que qualsevol noció evident, *pel simple fet de ser-ho i en la mesura en què ho és*, és quelcom «real i positiu»: «tota percepció clara i distinta és sens dubte *alguna cosa*», escriu a la Quarta Meditació.³⁴ La simple consistència i coherència interna d'una noció evidentment concebuda la converteix en un ens real i, per tant, creat per Déu. Totes les nocions clares i distintes constitueixen per si mateixes un ordre real i objectiu que aspira a reflectir perfectament la realitat de les coses materials o de les idees divines. Com que aquest ordre real i objectiu dibuixa l'estructura de la realitat possible, la seva veritat és una *veritat transcendental*.

Cal notar, però, que aquesta veritat *transcendental* de l'evident, a causa del concepte cartesià d'un Déu llibèrrim, és *formalment* independent de la veritat *transcendent*. Per això, Descartes ha de dedicar bona part de la seva metafísica a provar la coincidència entre ambdues i a mostrar que aquesta correspondència es fonamenta metafísicament en el coneixement racional d'un Déu omnipotent, perfecte i bo, que no ens enganya, i del qual procedim. Si atenem a la llibertat divina, haurem d'acceptar que Déu podria haver instituït un ordre de veritat molt diferent del que a nosaltres ens sembla evident; si atenem a la bondat i la perfecció de Déu, entendrem que no ens pot haver creat de manera que errem en les nostres concepcions més evidents. L'anomenat racionalisme cartesià és, segons Zubiri, un «voluntarismo de la razón» o un «racionalismo voluntarista».³⁵

Apel·lant al coneixement racional de Déu, Descartes conclou que hi ha coincidència entre evidència i realitat (veritat transcendental i veritat transcendent), però això no evita que hagi provocat una escissió entre veritat i realitat que marcarà el destí de tota la filosofia moderna.

Una derivació important d'aquesta escissió, pensa Zubiri, té lloc en la concepció racionalista de l'«essència», que la redueix a «concepte objectiu». En el concepte evident humà o en la idea divina, assegura el racionalisme, hi ha «allò que» la cosa és veritablement, i la cosa serà la realització fàctica d'aquell concepte. El mateix «pensament» estaria sotmès a aquesta condició: una cosa és distingir-lo de la *res extensa*, i una altra acceptar la realitat substancial de la ment, que només es pot afirmar des del

32. Xavier ZUBIRI, *Los problemas...*, p. 136 i s.

33. DESCARTES, *Discours de la Méthode*, IV, AT, VI, p. 33.

34. DESCARTES, *Meditationes de prima philosophia*, IV, AT, VII, p. 62.

35. Xavier ZUBIRI, «Descartes», p. 163, o Xavier ZUBIRI, *Los problemas...*, p. 145.

coneixement d'un Déu que pot fer que *existeixin* separadament les coses que *concebem* com a radicalment distintes.³⁶ Per a Descartes i els racionalistes, el concepte objectiu diví i humà és el fonament de la cosa real, la mesura de la seva realitat i el principi de la seva possibilitat. És, com hem dit, a causa de la seva evidència, quelcom més real en la ment humana que qualsevol altra noció confusa.³⁷

Zubiri discuteix a fons la doctrina cartesiana de l'evidència i totes les seves conseqüències. Segons ell, l'evidència no consisteix essencialment en una percepció clara i distinta, i menys encara en un tipus de coneixement encarnat per les nocions matemàtiques i, sobretot, pel «cogito ergo sum».

L'evidència és per a Zubiri un moment dels nostres judicis. L'evident és que una cosa aprehsa sigui A i no B, és a dir, que en ella hi hagi una determinada simple aprehensió (és a dir, un «percepte», un fecte o un concepte): «La evidencia es visión exigencial de realización de simples aprehensiones en una cosa ya aprehendida primordialmente como real.»³⁸ Ara bé, la concepció d'una evidència es fonamenta en una *prèvia* aprehensió de realitat i és sempre un sucedani d'aquesta. En l'aprehensió primordial s'actualitza la cosa real «en y por sí misma», i en la concepció evident hi ha només l'afirmació determinada o exigida per la cosa real primordialment aprehsa segons la qual aquesta és, per exemple, «animal» i no «vegetal». La força de l'evidència, el seu caràcter de necessitat procedeix precisament d'aquesta exigència, però, aclareix Zubiri, «no se trata de la necesidad con que un predicado lleva a un sujeto, o de la necesidad con que un sujeto lleva a un predicado, sino que se trata de la necesidad con que una cosa real (necesaria o contingente) actualizada primordialmente en mi intelección determina mi afirmación de ella.»³⁹

Tota evidència és exigida per una cosa real, però aquesta exigència es desplega tothora en un espai de relativa llibertat, perquè les nostres simples aprehensions —conceptes, esquemes imaginatius, etc.— són una creació històrica i lliure, i perquè és lliurement i històricament condicionada l'elecció que en fem a cada moment. A més, cada tipus de realitat té la seva pròpia línia d'evidència i no podem dir que no són evidents els judicis que no corresponen a una classe d'evidència, per exemple, la pròpia dels judicis matemàtics, la qual obeeix les exigències dels peculiars objectes matemàtics. També hi ha una evidència pròpia dels judicis històrics o dels judicis de fe, posem per cas.

Enteses així les coses, Zubiri retreu a Descartes:

36. Diu Zubiri que, si per a Aristòtil l'essència és un moment físic de la substància, per a Descartes existeix entre ambdues una relació laxa que en realitat és una dislocació. Zubiri nota que en la meditació metafísica cartesiana l'evidència garanteix inicialment que l'essència de l'*ego* és una cosa pensant, però per a concebre aquesta cosa pensant com a substància cal abans conèixer que Déu existeix i que és capaç de dotar d'autonomia real allò que nosaltres entenem amb independència de qualsevol altra cosa. XAVIER ZUBIRI, *Sobre la esencia*, p. 4.

37. XAVIER ZUBIRI, *Sobre la esencia*, p. 59-73.

38. XAVIER ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 221.

39. XAVIER ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 231.

1) Que no hagi vist que la claredat i la distinció de qualsevol judici reposa sobre «l'exigència» d'una cosa realment aprehesa: «Sólo es clara aquella visión en que la claridad está constituida por la exigencia constrictiva de la cosa. [...] Es la realidad aprehendida como real la que se despliega exigencialmente en claridad.»⁴⁰

2) Que hagi suposat que l'evidència és un saber immediat, mentre que tota evidència existeix per una multiplicitat de simples aprehensions (conceptes, fictes i perfectes), només algunes de les quals es fan en la cosa.⁴¹

3) Que hagi cregut que la base de l'evidència és la consciència que una cosa és necessàriament d'una manera o d'una altra, mentre que tota evidència es fonamenta sempre en l'exigència «noèrgica» d'un «estar siendo». Així s'esdevé, com hem vist, en el cas del *cogito*, la força del qual no rau en el coneixement que no puc pensar sense existir, sinó en el fet que «estic veient que estic pensant.»

4) Que, basat en la seva concepció de l'evidència, hagi posat un abisme entre els nostres coneixements evidents i la realitat independent de les nostres aprehensions, mentre que, de fet, l'estructura de les afirmacions només posa una diferència entre les realitats que aprehenem i els conceptes que hi referim en el camp obert de les nostres simples aprehensions: «el presunto abismo no está abierto entre “la” realidad y la evidencia, sino entre la realidad aprehendida primordialmente como real y lo que esta realidad es en realidad [...] el problema no consiste en si la evidencia lleva o no a la realidad, sino en si lo real de la realidad lleva o no a la evidencia, de si es o no así “en realidad”.»⁴² La «veritat real» com a actualitat primària de la realitat en els nostres actes és el fonament de totes les nostres afirmacions, sempre construïdes en el camp obert, mudable i històricament determinat de les simples aprehensions.

5) Que, de la mà de la seva doctrina de l'evidència, Descartes hagi subsumit l'ens en la veritat: «el ente entra dentro de la verdad.»⁴³ És el que Zubiri anomena «verificació de l'entitat». La filosofia escolàstica havia concebut el *verum* com un transcendent convertible en l'*ens*, però l'*ens* era *verum* en tant que era intrínsecament apte per a la intel·lecció i ordenat a ella, capaç de convenir amb la intel·ligència humana i la divina. Descartes, en canvi, només afirma la realitat d'allò que és veritat: tota idea evident és, pel simple fet de ser-ho, «alguna cosa», i deduïm que procedeix de Déu.⁴⁴ La idea evident humana és vertadera en última instància perquè s'adequa amb les idees divines. Un cop confirmat el seu origen diví, sabem del cert que en la idea evident concebem la realitat vertadera: «lo que llamamos *ens* es lo que cumple con las condiciones transcendentales de lo que es *verum*, de lo que es la verdad. El transcendental primero es ser un *aliquid verum*, pero es *aliquid* en tanto que *verum*, es decir, en tanto que clara y distintamente percibido. Es, en el orden transcendental, la co-

40. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 233.

41. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 221.

42. Xavier ZUBIRI, *Inteligencia...*, p. 236.

43. Xavier ZUBIRI, *Los problemas...*, p. 135.

44. DESCARTES, *Discours de la Méthode*, IV, AT, VI, p. 33.

municación perfecta de la verificación de la entidad. [...] El orden transcendental no se apoya en el ente; se apoya en el *ego* en tanto que tiene percepciones claras y distintas de las cosas.»⁴⁵ En això consisteix la «decisiva inflexió» d'on naixerà la filosofia moderna. El filòsof francès sotmet la realitat a la veritat i aquesta la comprèn des de l'evidència racional: «la sphère des choses qui sont ou ne sont pas se trouve déterminée en quelque façon par la certitude de nos affirmations ou de nos négations. Et c'est bien, en effet, les point de vue de Descartes.»⁴⁶

6) Que hagi sotmès l'essència als nostres conceptes objectius, clars i distints. Zubiri creu que el concepte objectiu, per molt evident que sigui, no és l'essència de la cosa: no la precedeix ni n'és el fonament, i no és tampoc un «ens possible» al qual només calgui afegir l'existència com una nota més. L'essència és un moment físic de la cosa, «el conjunto unitario de las notas que posee la cosa real.»⁴⁷ Els filòsofs racionalistes, liderats per Descartes, «confunden aquello sin lo cual una cosa no puede tener realidad [és a dir, l'essència] con aquello sin lo cual no puede ser concebida.»⁴⁸

5. CONCLUSIÓ: ZUBIRI I DESCARTES, EL DESACORD I L'ENTESA

Potser es podrien resumir les objeccions que Zubiri planteja a Descartes en un únic retret. Descartes no ha estat fidel al seu compromís inicial: fer una filosofia pura, sense pressupòsits i radicalment fonamentada. L'autor de les *Meditacions* assumeix acríticament l'horitzó cristià de la nihilitat i adopta l'ideal matemàtic del rigor científic, traslladant-lo a la filosofia. A més, el seu punt de partida no és prou radical: com que vol assentar el sistema del saber en una primera afirmació evidentíssima, ha cregut que aquesta evidència major corresponia al pensament que se sap a si mateix, però no ha pres en consideració la pròpia realitat del pensament, ni el fet que qualsevol acte pensant s'actualitza com a real en la mateixa actualitat que les coses reals, no existint cap prioritat del pensament en relació amb les coses. Segons Zubiri, l'immediat no és el pensament autoconscient, sinó la realitat entesa com a caràcter «de suyo» de tot allò que s'actualitza en els nostres actes, i en aquests actes «està present», en una actualitat comuna, l'acte d'intel·lecció i la cosa intel·ligida.

Aquesta valoració tan crítica que Zubiri fa de la filosofia cartesiana pot crear la falsa sensació que el filòsof basc no comparteix res amb el francès i que els dos pensadors, mantenint tan greus discrepàncies, no s'entenen en absolut.

Tanmateix podríem interpretar aquests desacords com el mateix Zubiri diu que cal considerar en general les desavinences entre els filòsofs: «Si por entenderse se quiere significar estar de acuerdo —escriu a *Cinco lecciones de filosofía*—, evidentemente los filósofos no se entienden, porque no están de acuerdo. Pero si por no en-

45. Xavier ZUBIRI, *Los problemas...*, p. 139.

46. Xavier ZUBIRI, «Res cogitans», p. 340.

47. Xavier ZUBIRI, *Sobre la esencia*, p. 98.

48. Xavier ZUBIRI, *Sobre la esencia*, p. 73.

tenderse se quiere significar no saber más o menos de qué se trata, entonces hay que decir que, por el contrario, los filósofos son hombres que no están de acuerdo, pero que en el fondo se entienden entre sí». ⁴⁹ I és que els filòsofs, «aunque no dicen lo mismo, sin embargo hablan de lo mismo», és a dir, d'un saber que busca justificar-se a si mateix i conquerir el seu objecte.

Així, malgrat les discrepàncies, hom pot constatar que Descartes i Zubiri comparteixen una idèntica *preocupació* per la fonamentació d'una filosofia rigorosa, la *voluntat* d'alliberar-se tant com sigui possible de tota mena de prejudicis, la *intenció* de radicar la reflexió filosòfica en quelcom accessible a tothom i la *realització* d'aquests objectius mitjançant una reflexió solitària al llarg d'una autèntica vida intel·lectual, animats per una idèntica voluntat de veritat. No importa gaire que l'un i l'altre hagin interpretat i dut a terme a la seva manera cadascuna d'aquestes intencions, si tots dos encerten a impulsar-nos a avançar pel nostre compte, participem del seu esperit, en la difícil aventura del filosofar.

49. Xavier ZUBIRI, *Cinco lecciones de filosofía*, Madrid, Alianza, 1980 (1a ed. 1963), p. 275.